

Den barske virkelighed

Daniel Danielsen, Billund, fortæller om dagligdagen i sidste halvdel af 1800-tallet

Af Ingrid Schmidt

I Billund findes der mange tilflyttere, men der findes dog også beboere, der er født og har levet hele deres liv her. En af disse, Daniel Danielsen, døde den 7. januar 1999. Han var født i Grene Sogn den 27. november 1901, levede næsten hele sit liv på fødegården, hvor hans forældre og bedsteforældre havde boet, og overtog 1932 gården, der ligger i Plouglund et par kilometer syd for Billund. Daniel blev aldrig gift. I mange år boede han sammen med sin ligeledes ugifte søster, Anna.

Ejendommen bar præg af, at de to satte pris på de ting, de havde arvet fra forældrene. Efter søsterens død i 1990 boede Daniel alene på gården, som han fortsatte med at drive. Han, der havde tærsket med plejl, da han var ung, høstede nu med mejetærsker. Dog blev helbredet så dårligt, at han tilbragte de sidste måneder på Billund Plejehjem.

Daniel var meget interesseret i lokalhistorie og var med til at stifte Lokalhistorisk Forening for Grene Sogn i 1978. Han var til sin død æresmedlem af foreningen. Han var en god fortæller og kunne huske meget langt tilbage. Hans bedstemor var død, da Daniel blev født, og hans bedstefar, der også hed Daniel, døde 21/2 år efter Daniels fødsel, men faderen Johan, fortalte om bedsteforældrene og sin egen barndom. Daniel kunne så genfortælle det på en sådan måde, at man skulle tro, han selv havde oplevet situationerne. Omkring 1980 lavede Vagn Jensen og Kristian Udby fra Grene Sogns Lo-

kalarkiv en båndoptagelse med Daniel (suppleret et par steder af søsteren, Anna), hvor han fortalte, hvad han havde fået fortalt. Fra dette bånd gengiver jeg Daniels fortælling, næsten ordret. Daniel talte egnens dialekt.

Huset bygget af ler

Ja, når jeg skal fortælle om noget om livet her på egnen i en svunden tid, så er det jo ikke så meget af det, jeg selv har oplevet. Det meste jeg har at fortælle, det er hvad fader har fortalt, både fra hans egen og fra bedstefaders tid. Bedstefader var fra Vandel, han hed Daniel Hansen, og bedstemoder var fra Plougstrup, hun hed Anne Kirstine. En tid efter at bedstefader var kommet hjem fra krigen i 1850, blev de gift, og i 1851 eller måske 52 begyndte de her. De

Daniel på sin nye mejetærsker 1983. (Foto: Privateje)

Daniel i 1951. (Foto: Privateje).

fik en lod og over 100 tdr. land, hvoraf en fjerdedel var mose og det meste af heden mager sandjord. De opførte et lille hus af ler med små vinduer og tækket med lyng. Huset havde en åben skorsten, og over ildstedet lavede de deres mad, gulvet var af ler. Den åbne skorsten, var som oftest den eneste belysning, de havde om aftenen. I den ene ende af huset stod deres senge, og bunden af sengene bestod af lyngknipper, der var bundet sammen med halm-bånd, og de blev sat på rodenden ind mod hinanden, og oven over var der lagt en smule halm. Far fortalte, at snogene var slemme til at gå ind i lyngknipperne, og det kunne også ske, at hugorme gjorde det. Om sommeren gravede bedstefader sadder (lyngtørv). Dem stillede han op mod muren, dels for at beskytte muren, dels for at lune mod vinterstormene. Egnen var

jævn og flad, og der var næsten ikke plantet et træ noget sted, og når snestormene satte ind, så kunne tørvene give læ til huset. Det kunne næsten knytte efter, og bedstefader tog så gerne en skovl ind om aftenen, når der var optræk til snestorm.

Bedstefader købte et par små stude og nogle får, og så begyndte han at dyrke heden op. Han fandt ud af, hvor jorden var bedst, det var der, hvor lyngen var størst, og så pløjede han et lille stykke hist og her. Men for at de kunne avle noget, var det en betingelse, at de fik kalk, og det kunne de ikke sådan lige få. Så gravede bedstefader sadder i heden, og dem slæbte han sammen i dynger, når de var tørre så satte han ild dertil. Asken strøede han ud på jorden, når han havde pløjet, og her kunne de godt avle ikke så lidt rug og/eller boghvede i et år eller to, men så var det jo galt igen. Der var kalk at få i Skibet henne ved Vejle, men studespandet, som bedstefader havde, kunne jo ikke gå derhen. Så gravede han tørv i mosen, og så kunne de komme henne østen fra med et læs kalk og så få et læs tørv i vognen hjem. På den måde fik bedstefader ikke så få læs kalk. Når han så havde fået kalken, så kom han den i en sæk og såede det, ligesom vi for mange år siden såede kunstgødning. Det var selvfølgelig træls for ham, men det var han nødt til, for det måtte ikke få for meget. Så pløjede han med studene for en lille træplov. Det var træ det hele, undtagen der var et lille jernskær. Ploven havde kun et håndtag, så den gik han oven for furen og styrede. Det vil sige, han tog ved med den ene hånd, og så holdt han ploven sådan ind mod det ene lår. Når han skulle ud at pløje, så måtte bedstemoder sy en lap på det ene lår, ellers sled det bukserne helt op. Når så bedstefader var helt færdig, så blev lappen sprættet af igen og gemt til senere brug

Ud at tjene fra Pedersdag

Senere fik de også en ko eller to, og bygningerne skulle så udvides og forbedres. Bedstefader brændte selv mursten i en lille teglovn, som han fik stillet an. De skulle selv lave alt det, de kunne, for der var ikke penge til ret meget. Penge var i mange år en mangelvare for dem. Efter en del års forløb byggede de også et større og bedre stuehus, da familien voksede. Elleve børn så dagens lys i det lille hjem.

Efter som børnene voksede til, måtte de ud at tjene – der var to-tre drenge, der var ældre end fader. I 1867 var fader blevet otte år, og da kom han ned til Utoft i Grindsted Sogn. Bedstefader lejede dem dengang ud som hjord-drenge, det var gerne fra maj til november, og lønnen var gerne en specie, det er fire kroner. Så var det skik og brug dengang, at de fik en timskegale med hjem til november. Det var grov-mel, der var sigtet, og det var jo det samme som sigtebrød.

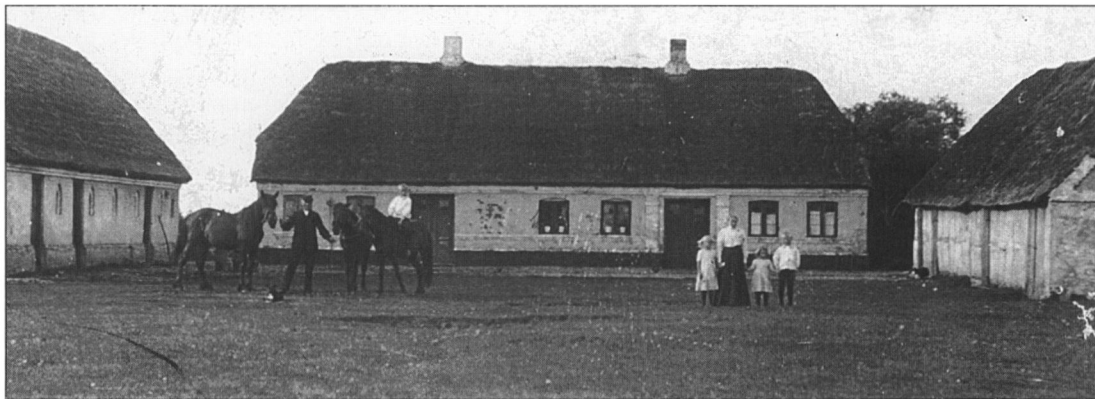
Bedstefader sagde altid, når han havde lejet drengene væk: »Så skal I tage ham til Pedersdag«, det er den 22. februar, så fik de da føden. Far har også tit fortalt om, hvor svært det var for dem at få føden. Mange gange fik de om aften

rugmelsgrød, og kunne de få en lille smule sirup i, så var det vældig godt.

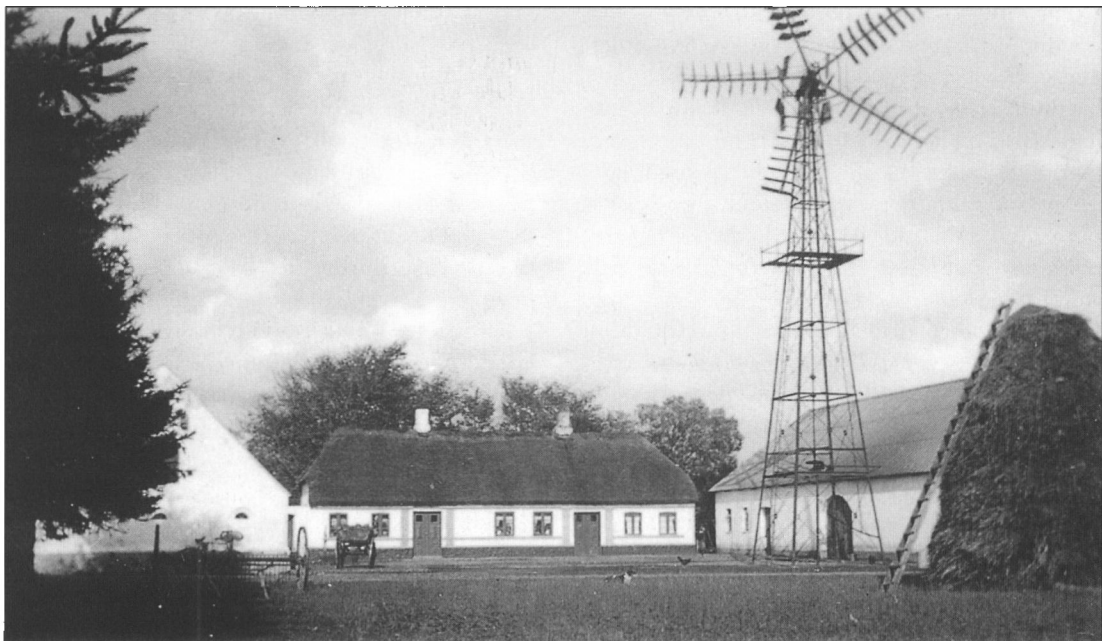
Om middagen fik de mange kartofler. De blev hældt ud på bordet, der blev sat et par små dyngesalt, og så kunne de pille de kartofler, de hver kunne spise og dyppe i salt. Kød var ikke hverdagskost, de slagtede et par får hvert år, men det skulle slå til et helt år, og når de var så mange folk, kunne det ikke blive til hverdagsbrug.

I 1868 havde de ingen regn fået fra de såede kornet i foråret og til de høstede. De avlede så godt som ingenting, men vinteren derefter var forholdsvis mild, og det hjalp noget – så kunne de lukke kreaturerne ud i lyngen. Det var bedre end ingenting, men rugen blev så dyr, så de næsten ikke kunne få penge til brød.

Far var kommet ud at tjene i Plougslund som hjorddreng. Han var kommet ud til Pedersdag. Det var hos en enke, han tjente, og hun havde voksne børn hjemme til at hjælpe med arbejdet, men de havde ikke så lidt eng derude og også meget hø. Hun sagde tit til fader, når han skulle hjem: »Du kan sige til din fader Johan, at han kan komme herud og få en dyngesalt hø med hjem«. Hun vidste godt, at de havde

Johan og Katrine Danielsen med deres fire børn foran hjemmet ca. 1910. Det er Daniel til hest. (Foto: Privateje.)

Gården med vindmøllen, som blev brugt indtil der kom elektricitet i 1935. (Foto: Privateje).

ingenting. Det lod bedstefader sig ikke byde to gange, han tog så et stykke reb, og gik ud og fik så meget hø i det stykke reb, som han kunne bære hjem. Og det hjalp dem godt.

Fader fortalte tit om hans hjordtid. Han kom ud om morgenen med kreaturerne og fårene og skulle så blive ude til om aftenen. Han have mad med i en hjordtaske til hele dagen. I sommervarmen smeltede smørret på hans mellemmad, og de kunne blive helt krumme. Folk bagte selv brødet dengang, en to tre skæpper rugmel af gangen, og det sidste blev tit muggent, inden de fik det spist. Far fortalte, at det var tit, når han kom ud og skulle have hans mellemmader, var de så tørre og mugne, at når han bed dem over, så kunne mugget ryge ud af halsen på ham. Når drengen var sulten nok, så skulle mellemmaden nok glide ned.

Hjælpsomhed i nøden

Foruden at det så tit var svært for dem at skaffe det daglige brød, så kom der også andre trængsler ind over deres hjem. Bedstemoder havde en bror, der boede her i Plouglund. Han blev i 1864 tvunget til at køre ægtkørsel (pligt-kørsel) for tyskerne, og han var væk i længere tid. Han kunne ikke komme hjem før tyskerne gav ham fri. Da han kom hjem, var han syg, han havde tyfus, og han døde af det. Smitten bredte sig hertil, og bedstemoder og bedstefader måtte køre to af deres børn på Grene Gamle Kirkegård.

Nogle år efter fik de difteritis, de kaldte det halssyge dengang. Da mistede de tre børn, to kom i én kiste, og de blev også begravet på den gamle kirkegård. Et stykke tid efter måtte de af sted med en tredje.

Far fortalte også om, hvor hjælpsomme folk var dengang. Der boede en familie her i nærheden. De var så fattige, at de undertiden ikke havde det tørre brød i huset, men dengang tyfussen rasede her, da kom konen tit herved med mad til dem. Hun gik rundt uden for huset så længe, at de opdagede, at hun var der. Så satte hun sin gryde, eller den del hun havde maden i, og så gik hun hjem igen. Så kunne de gå ud og hente den ind.

Den samme familie havde engang ikke andet end hvad manden kunne tjene ved at arbejde for fremmede. En aften, fortalte fader, havde de spist det sidste brød, de havde i huset. Når den nye dag kom, skulle der mad på bordet igen – de havde ikke så få børn. Manden og konen sov ikke den nat, men hen på natten havde de hittet en udvej, og så rejste manden sig og gik hen til en mand i Randbøl og spurgte, om han kunne låne så og så mange daler til en beit rug, som de kaldte det dengang, det var sådan et kvantum på en to-tre skæpper. De fik penge af ham, og så gik han til møllen og fik rugmel med hjem.

Det var den barske virkelighed. Selv om de havde lidt til sig selv, så tænkte de også på andre, når de var i nød. Det var ligesom man dengang, fortalte fader, at folk tog mere del i hverandres byrder, sorger og glæder.

Bedstefader gik ud på arbejde om vinteren, når han kunne få noget. Daglønnen var en mark = 33 øre. Om sommeren gravede han tørv, som han solgte for at få lidt penge hjem. Der var også andre der gravede tørv til eget brug i bedstefaders mose. De kunne grave to mand for en mark, så måtte de grave en hel dag. Senere fik bedstefader heste, og han og fader kørte så tørv til Vejle og solgte for nogle få kroner, og så kørte om ad Skibet hjem og tog et læs kalk med. Det var en drøj tur. De skulle afsted en nat og kom først hjem den næste nat.

Men de var ikke så sarte dengang. De tog det, som det sig bød, men småt havde de det.

Der var en gammel mand, der fortalte mig engang, at hans kone havde et brev skrevet. Det lå i næsten fjorten dage. De kunne ikke få de få øre fra, som det kostede at sende et brev. En hjælp var det, da sparekasserne blev oprettet. De der havde lidt tilovers kunne sætte det i sparekassen, og så blev der lidt til dem, der ville låne.

Det var ikke nemt at låne penge. Far fortalte engang, at bedstefader en vinter, det var altid den tid, det kneb mest, gik ned til en mand i Billund for at låne nogle få daler. Manden havde dem, men afviste bedstefader med den begrundelse, at det jo var et hedested, han havde, og manden kunne ikke komme i tanke om, at på sådan et sølle hedsted kunne det senere blive sådan, at han kunne få sine penge igen. Bedstefader måtte gå hjem med uforrettet sag. De fortalte, at dengang sparekasserne kom i gang, da var der nogen, der havde lidt på kistebunden, der ikke turde sætte pengene i sparekassen, for de vidste ikke om de så dem igen. Det var jo noget nyt, der var kommet, men det var en stor hjælp for egnen, for der kunne folk komme og optage smålån. Før havde de mange gange været henvist til at sælge dyrene, når de skulle skaffe penge, men når de kunne få et lille lån kunne de beholde deres dyr. Men ikke alle så ligedan på det. Far fortalte om en gammel mand. Han sagde engang, ja, i gamle dage, da måtte bønderne undertiden ride på træhesten, nu om dage rider de på veksler.

Mange af de gamle hede bønder var da også sådan indstillet, at låne ville de ikke. De forsøgte at leve efter det gamle ordsprog eller mundheld, hvad I nu vil kalde det, at klatgæld og drivvand og sleske folk skal man vare sig for.

Men havde de gamle bønder det træls, da deres arbejdsdag ofte var lang, og deres føde og

klædedragt tarvelig, så klagede de aldrig, de tog det som livet bød sig. Der er ikke få eksempler her på den vestjyske hedeegn, at et par mennesker, der har begyndt på den bare hede med den simple hedejord, efter et langt livs slid og slæb har fået en god gård op at stå. Selv om det gik langsomt for dem, så gik det dog fremad.

Der var også dem, der var henvist til at arbejde for andre, de der boede i et lille hus og måske havde nogle få tønder land, der ikke kunne give dem tilstrækkeligt til at leve af. De måtte ud og tage det arbejde, de kunne få, og det til en mark om dagen. Senere da vi kom op i 1880'erne og 90'erne, da fik de kroner i stedet for mark, da var daglønnen 50 øre om dagen. Der var mange, der gik ud og tærskede med plejl om vinteren for den løn. Det forsløg ikke meget, når der var en familie, der skulle leve af det. Fader nævnede ikke så få eksempler på sådanne husmandsfolk. De havde det endnu værre end hedeboenderne, for de kunne aldrig komme videre. De kunne vel få lidt fattighjælp, hvis de var i nød, men det ville de helst ikke. For de gamle var det en æressag at klare sig selv, de ville hellere spise tørt brød end de ville ligge andre til byrde.

På dette tidspunkt bryder Daniels søster Anna ind og fortæller, hvad hun synes, der også skal fortælles om faderen, da han som dreng tjente i Utoft:

Han havde sin lille madtaske, den havde han omme på ryggen, og fedtet fra madpakken var smeltet, så hans lille vest var lige så den glinsede. På heden havde han en urskive, det var et stort hul, som han skulle stå ned i, og ud til hver side var der timetal. Han kunne se hvad klokken var, når han stod i det store hul og skyggen faldt på timetallet. Han kunne aflæse både hele og halve timer. Det skulle han komme hjem

med dyrene efter. Den største bekymring han havde derude, var når det lynede og tordnede, for da havde han ingen steder at gå hen. Han var otte år.

Første gang, han skulle derned, da græd han hele tiden, så omme ved Grene Bro mødte han den gamle sognefoged Kresten Søndergaard. Han sagde til ham, hvad græder du for min dreng, ja, han skulle jo ud at tjene. Det skal du ikke græde over, sagde sognefogeden, når man kan komme ud at tjene, så er man en stor karl, og han tog ham ved hånden og gik med ham til Utoft.

I Utoft fik han vist ingen timskeg da det blev november. Det var da han var hos Mads Vestergaards enke i Plougstrup, han fik den.

Hos Mads Vestergaards enke bagte de selv brødet, en 14-16 ad gangen plus et antal timskeger eller sigtekager, som vi kalder det. Der blev aldrig skåret hul på sigtebrødet før det var muggent. Så sagde den gamle kone, Kirsten Marie til sin datter Else: »Nu skal vi vist have hul på sigtekagerne, for nu er de begyndt at mugne«. Når de så fik morgenmad og bed i det mugne brød, stod der en kvolm ud af halsen dem.

Timskegagen, der var en del af faders løn, fik han når den gamle Kirsten Marie havde sendt bud med ham hjem, at nu kunne den overleveres. Det var en vældig stor kage, og det var lige alt det, han kunne bære den. De små søskende derhjemme løb imod ham for de vidste, at nu kom han med noget, de kunne spise.

Så fortalte vor fader engang dyrlæge Pederesen i Vandel, om det her med at der stod en kvolm ud af halsen på dem, når de bed i sigtebrødet. Ja, muggenhed, sagde dyrlæge Pederesen, det er godt, det er det samme som penicillin.

Derefter fortsætter Daniel med at fortælle om bedstefaderen, der var med i krigen i 1848.

På gårdspladsen. Fra venstre Anna, faderen Johan, en gæst og Daniel i 1936. (Foto: Privateje).

Soldat i 1848

Bedstefader blev indkaldt i 1848. Som ung soldat kom han ind og fik en kort læretid, og derefter sendt til fronten nede sydpå. Engang sendte hans moder nogle strømper til ham. Der var en fra Vandel, der var indkaldt et stykke tid efter bedstefader. Han hed Laust Mikkelson, men de kaldt ham Pjat Laust, jeg ved ikke hvorfor.

Soldat havde han da været og han måtte med i krigen. Så var bedstefaders moder kommet i tanker om, at det kunne vist snart være galt med sønnens hoser og sendte altså nogle par med Laust, da han skulle af sted. Og så traf det sig sådan, at der sejlede to skibe forbi hinanden på Eckenførde Fjord. Det ene var Laust med, og på det andet fik han øje på Daniel og så smed han strømperne over til ham. Det var

jo et helt mirakel at Daniel på denne måde fik sine hoser.

Bedstefader var med i slaget ved Isted. Det var det værste, han havde været med til, sagde han. Tyskerne havde bidt sig fast i en skov. Den kaldtes vistnok Ryde Skov og lå uden for Isted. Den danske hær løb storm imod skoven to gange og blev slået tilbage, og så trak de sig tilbage til en stor dalsænkning. De fik sendt bud efter al den forstærkning, de kunne få, og alle de kanoner, de kunne skrabe sammen. Så holdt obersten, det var vistnok Læsøe, en tale for dem og opfordrede hver mand til at gøre sin pligt. Hvis vi ikke tager dem denne gang, så tager vi dem ikke.

Der blev givet signal til angreb, og så måtte de fremad. Kanoner skød det de kunne og de blev ved og blev ved og blev ved, de der ikke

faldt. Der var en kugle, der ramte et bånd af bedstefaders tornyster og en anden rev en flænge i hans uniform, men det slap han med, men da de kom til skoven, da så de det frygteligste syn. Lemlæstede og døde mennesker i hobetal, og de sårede jamrede og skreg, men der var jo ikke tale om at de kunne tage sig af dem, de måtte fremad, alle de der kunne.

Så begyndte tyskerne at rømme sønderud, og de danske soldater var efter dem. Jeg ved ikke om jeg husker rigtigt, men det kommer mig for, at jeg engang har læst, at der faldt 2.300 danske soldater. Den danske hær vandt slaget, men måtte betale en høj pris. De fulgte tyskerne sydpå og var i lag med dem flere gange. Engang var bedstefader taget til fange. De var en lille gruppe, der var blevet afskåret, de kunne ikke komme tilbage til hovedstyrken igen, og blev taget til fange.

De blev indkvarteret i Rendsborg på en købmands loft, og der gik selvfølgelig vagt udenfor, men maden var så ringe og de fik kun lidt. En nat opdagede de, at der var et par brædder i loftet, der var løse. Dem fik de brækket op, og så måtte bedstefader derned, de spændte livremmene sammen og hejste ham ned. Han var en høj, slank mand, og han kunne lige knibe sig igennem, der hvor to brædder var taget op. Så kom han ned i købmandens lager. Der fandt han en sæk med sukker i og fyldte sin kasket dermed, og så trak de i livremmene igen. Det sukker spiste de og lagde brædderne i igen. Det gentog sig mange gange, at bedstefader måtte tage den tur.

En mand jeg traf for mange år siden fortalte, at han en dag havde truffet bedstefader ude i mosen. Der arbejdede han jo meget om sommeren. Dels gravede han tørv, dels rejste han og stuede dem. Der traf manden altså bedstefader, der lå og stuede tørv. Han havde en gammel filthat syet på hver bukseknæ og de var

syet på, på en sådan måde, at når han bøjede knæene gik de op i hattepulden. Det skånedes bukserne. Der var jo ikke penge at købe nye for. Når han var færdig med tørvne blev hatten sprættet af og gemt til senere brug.

Nu fortsætter Anna fortællingen

Flormel til julebagningen

Ja, hen i efteråret begyndte bedstemoder jo at spørge om hun ikke kunne få en lille smule flormel til jul. Der var en smule at få, men det var dyrt. Det sagde bedstefader altid, men hun snakkede jo om det igen. Så kom tiden at han skulle have julebeit hen til møllen. Det var rugmel til rugbrød og det skulle vistnok til Gjødding Mølle for at blive malet. Da snakkede bedstemoder igen om flormel. Kunne hun ikke få et lispund? Det var 16 pund. Så sagde gamle Daniel: »Kan I så komme med jeres småpenge, børn«. Og de børn, der var hjemme, løb så rundt til gemmer både her og der, en kom med en enøre og en med en toøre, en enkelt havde måske en tiøre.

Så sagde jeg til far: »Hvad kunne det blive til med de penge, de havde«?

»Ja, det skal jeg sandelig sige, et år havde vi da en 16-17 øre tilsammen«.

Du kan tro det kunne hjælpe, og bedstemoder fik så hendes lispund flormel. De, der var ude at tjene, kom jo hjem til jul og så skulle der bages lidt.

Daniel fortæller et par historier til og noget om sin skolegang, men jeg vælger at stoppe gengivelsen her.

Ingrid Schmidt, tidl. lærer, Søndermarksvej 411, 7190 Billund. Født 1936. Har tidligere udgivet sammen med Kaj Schmidt, Sognets stolthed. Skole i Billund i 100 år. Billund-centret 1973-98 og forskellige artikler bl.a. i Egnsbogen.